

Riskgardering i den traditionella ekonomin

Miljontals människor i Latinamerika, Asien och framför allt Afrika hotas för närvarande av hungersnöd. I Afrika har många tusen dött svältdöden under de senaste två åren. Uteblivna regn under flera år i följd har skapat en svår situation. Behovet av internationella hjälpåtgärder är stort, och hjälpen har, mer eller mindre effektivt, också kommit igång. I det längre perspektivet aktualiseras frågan om hur man skall kunna undvika att liknande situationer uppstår i framtiden. De insatser som görs när katastrofen redan är ett faktum är i och för sig lovvärda men löser egentligen inga problem.

Tyvärr finns det inga enkla lösningar. Man kommer oundvikligen in på alla de grundläggande och komplexa problem, som har att göra med den låga produktiviteten inom u-ländernas jordbruks- och boskapsnäringar. Jag vill här peka på ett av de viktigaste delproblemen i produktivetskomplexet — de underutvecklade jordbruks- och boskapsekonomiernas benägenhet att utsättas för slumpstörningar i form av naturens nycker — och redogöra för några i dessa ekonomier existerande mekanismer och institutioner, som kan tänkas omintetgöra eller mildra naturens förödande krafter. Många av de för agrarsamhälle-

na karakteristiska dragen kan få en (åtminstone partiell) förklaring, om man ser dem som konsekvenser av risk och osäkerhet.

Nationalekonomisk analys tar i regel den institutionella ramen som given. Detta har visat sig vara en acceptabel förenkling, som givit goda resultat vid studiet av industrisambällets ekonomi. När man tar steget över till u-ländernas problem, är det dock inte längre säkert att denna förenkling är tillåten. Institutionerna måste ofta förklaras endogent* i analysen, därför att de har en funktionell karaktär, som man måste ta hänsyn till när man gör ekonomisk-politiska rekommendationer. Utveckling går oftast hand i hand med institutionell omvandling.

Den traditionella ekonomin: risk och osäkerhet

I sådana ekonomier som baseras på traditionellt jordbruk eller traditionell boskapsskötsel¹ brukar ett starkt framträdande drag vara förekomsten av risk och

* Endogena storheter är sådana som bestäms inom den tankemodell man använder. Motsatsen är exogena storheter som betraktas som givna utanför modellen och således inte påverkas av de olika tänkta förändringar som modellen använt för att analysera. (Red anm)

¹ I fortsättningen används huvudsakligen termen "traditionellt jordbruk" för att beteckna bägge näringsgrenarna, dvs de delar av ett u-lands jordbruk och boskapsskötsel som inte är att hänföra till den "moderna" eller "kapitalistiska" sektorn (av typ plantager) där moderna metoder och/eller hög mekaniseringsgrad dominerar.

MATS LUNDAHL är forskare vid nationalekonomiska institutionen vid Lunds universitet. Han arbetar för närvarande med en studie över Haitis jordbruk.

osäkerhet² i olika former³. Dessa risker kan oftast härledas direkt ur naturen: människorna har ingen riktig kontroll över produktionsprocessen, utan denna dominerar i stället av ett slumpmoment, vilket gör att skördarna lätt kan slå fel, eller åtminstone uppvisar kraftiga variationer. Torka, översvämningar, parasitangrepp och orkaner är ständigt återkommande fenomen i de tropiska och subtropiska regionerna. Omvänt gäller, att i den utsträckning det traditionella jordbruket är kommersialiserat goda år lätt kan medföra överproduktion med risk för kraftiga prisfall och inkomstminskningar. Denna risk ökar i de fall man koncentrerar sig på en eller ett par produkter. I ett helt eller delvis kommersialiserat system, som producerar för andra marknader än de rent lokala, löper man den dubbla risken av dåligt produktionsbortfall och låga priser orsakade av överproduktion på annat håll. Slutligen finns för de bönder som specialiserar sig på avsalugrödor risken att priserna på de produkter man måste köpa för det egna hushållets bruk stiger⁴.

Till viss del är osäkerheten en funktion av den otillräckliga kapitalinsatsen och den låga tekniska nivån i det traditionella jordbruket. Enkla kapitalföremål av typ hacka, skära och lie dominerar. Konstbevattning, handelsgödsel, högvastande utsäden etc, vars användning medför att man med större säkerhet kan förutsäga produktionsresultatet, saknas oftast. Ett hinder för ökad kapitalanvändning och teknisk omvandling är förekomsten av olika slags komplementära effekter och odelbarheter. Ett talande exempel på detta utgör konstgödsel:

² Dessa termer används här synonymt i motsats till vad som ofta brukar vara fallet i ekonomisk-teoretisk litteratur.

³ Risk och osäkerhet karakteriserar alla ekonomier. Det som skiljer en traditionell jordbruks- och boskapssektor från dess moderna motsvarighet är framför allt sätten att gardera sig mot risk. I denna artikel behandlas endast den traditionella ekonomin. För en översikt av riskgardering i utvecklade länder och för teoretiska aspekter se tex Arrow [1970], Edebalk [1972], Goss [1972] och Ståhl [1973].

⁴ En annan risk, som inte har med naturens inverkan att göra, är risken att priserna på de produktionsfaktorer man måste köpa utifrån stiger. (Vi bortser i denna artikel från risker av politisk etc karaktär.)

”Det viktiga är, att konstgödsel i likhet med andra hjälpmedel för jordbruket ger maximala resultat endast om de används tillsammans med övergripande förbättringar i jordbruksmetoderna. Till att börja med 'måste fuktighet vara tillgänglig om växterna skall kunna absorbera den näring som tillhandahålls. I regioner med endast 10—15 tums nederbörd per år, är konstgödsel verkningslös, såvida den inte kompletteras med bevattning'. På motsvarande sätt kommer inte bevattning att lämna maximalt bidrag till ökad avkastning, såvida inte konstgödsel samtidigt används. Vidare: 'Olika utsäden lämnar olika starkt gensvar på konstgödsel. Traditionella oselekterade sorter av många grödor ger ofta litet eller inget gensvar'. Således är precis som vatten, förbättrade utsäden ett viktigt komplement till konstgödsel och *vice versa*. Detsamma gäller för de flesta andra tekniska förbättringar som beskrivs i utvecklingsplanerna: djupare plöjning, jordbevarande åtgärder och förbättring av jordstrukturen, gröngödsling och användning av naturlig gödsel, bättre ogräskontroll, växtskydd, förbättrat växelbruk etc.” [Myrdal 1968, s 1290]. Jfr även Mellor [1962].

En anledning till att kapitalinsatsen är låg och tekniken rudimentär, är att arbetskraft i de traditionella ekonomierna är billig i förhållande till kapital. Wilfred E. G. Salter har visat hur en sådan faktorprisrelation tenderar att bevara en ålderdomlig kapitalstruktur inom ett lands industrisektor [Salter 1969, kap 5]. Det är endast när arbetskraften är den relativt dyra faktorn som det finns en press på företagen att förnya kapitalstocken och därmed tekniken. Ett liknande resonemang kan tillämpas på det traditionella jordbruket [Griffin 1972, kap 2]. I de fall, där de tekniska förbättringarna ligger direkt inbakade i kapitalutrustningen, tenderar innovationstakten att bli låg så länge arbetskraften är billig.

En annan viktig orsak till den bristande innovationsförmågan — innovationernas potentiella osäkerhet — skall diskuteras längre fram.

De risker det här är fråga om är av alldeles speciellt slag, därför att de hotar själva grundvalen för individernas existens. Ett dåligt skörderesultat eller ett kraftigt prisfall kan vara liktydigt med att man hänvisas till en levnadsstandard som ligger under svältgränsen. Detta

måste i sin tur ses mot bakgrund av att socialförsäkringssystemet i de flesta u-länder är mycket dåligt utvecklat eller inte alls existerar, åtminstone för de befolkningsgrupper det här gäller.

I en ekonomi där man inte med acceptabel grad av säkerhet kan kontrollera produktionsresultatet, och där inga tillfredsställande socialförsäkringar existerar, uppkommer i stället andra mekanismer och institutioner, som alla syftar till samma sak: att maximera sannolikheten för överlevande. Det gäller att till varje pris undvika att hamna under existensminimum⁵. Man har inte råd att ta några risker när man spelar med livet som insats. Två huvudgrupper av mekanismer/institutioner kan urskiljas:

- 1) sådana som minskar risken för ett ogynnsamt produktionsresultat (riskdämpande arrangemang)⁶
- 2) sådana som mildrar konsekvenserna, när det ogynnsamma utfallet redan är ett faktum (primitiva socialförsäkringar).

Riskdämpande arrangemang

De riskdämpande arrangemangen kan anta ett otal olika former. Vi skall här peka på sex observerade utvägar.

Lagring och transport

En beprövad metod för att gardera sig mot felslagna skördar är att lagra jordbruksprodukter:

"...Må man under dessa kommande goda år samla in allt som kan tjäna till föda och hopföra säd under Faraos vård i städerna, för att tjäna till föda, och må man sedan förvara den, så att dessa födoämnen finnas att tillgå för landet under de sju hungersår som skola komma över Egyptens land. Så skall landet icke behöva förgås genom hungersnöden.' ...

... sedan begynte de sju hungersåren, såsom Josef hade förutsagt. Och hungersnöd uppstod i alla andra länder; men i Egyptens land fanns bröd överallt" [1 Mos. 41: 35—36, 41: 54].

⁵ Vi går här inte in på den besvärliga frågan om hur man exakt skall definiera existensminimum. För en diskussion se Clark och Haswell [1967] speciellt kap I och IV.

⁶ Riskminskning kan ske även genom att man söker och erhåller ökad information om framtiden. Detta fall behandlas inte i denna artikel.

Lagring i tropiskt klimat är emellertid förbundet med en rad svårigheter. Jordbruksprodukter förstörs snabbt av hetta, fukt, svamp-, rått-, insekt- och maskangrepp såvida inte speciella åtgärder vidtas. Kostnaderna för t ex kyl- och torkanläggningar, lufttäta förvaringsutrymmen och annat som krävs för att lagring skall kunna ske över längre perioder, är oftast prohibitiva för den enskilde bonden. Initiativ från samhällets sida saknas i regel eller förekommer endast i mycket liten skala. Därmed är det inte sagt, att lagring sällan förekommer i u-länder. Mellanhänderna i distributionsprocessen lagrar jordbruksprodukter. Denna lagring görs dock ofta i rent vinstsyfte och hjälper inte bönderna, som kanske måste sälja sina produkter direkt efter skörden, när marknadsutbudet är stort och priserna låga, för att senare kanske stå utan utsäde till nästa sådd, eller tvingas låna pengar till utsäde.

Lagring sker till övervägande del med hjälp av primitiva metoder. Lagringsförlusternas omfattning blir följaktligen betydande. Beräkningar från Västafrika tyder på att cirka en fjärdedel av jordbruksproduktionen förstörs på vägen mellan producent och konsument till följd av mögel, råttor etc. För Indien pekar tämligen tillförlitlig statistik på att under åren 1962—64 i medeltal fem miljoner ton spannmål årligen gick förlorad under lagringen. Denna siffra översteg Indiens hela spannmålsimport under 1962 med en miljon ton [FAO 1970, s 208 f].

Ett alternativ till lagring är att transportera jordbruksprodukter från över-skotts- till underskottsområden. Transportväsendet, speciellt vägnätet, är i utvecklade länders jordbruksområden i regel av så dålig kvalitet, att inga större mängder kan förflyttas utan att detta medför en avsevärd fördyring av varorna⁷ [Clark & Haswell 1967, kap IX].

⁷ Transportkostnaderna torde ha spelat en betydande roll som ett hinder för de latinamerikanska storgodsens kommersialisering under tiden före 1900. Raymond Carr anför en del intressanta exempel från Mexiko, som styrker denna hypotes [Carr 1969, s 154 f]. Järnvägsinvesteringarna under Porfirio Díaz' regeringstid ledde till att en övergång från ett mera slutet, självförsörjande system till ett på avsalu inriktat ägde rum.

Ofta är den enda transportmöjligheten att bära varorna, vilket kräver stor kaloriåtgång. Även användning av dragdjur och kärra kan vara kostsamt. I länder med riklig tillgång på arbetskraft är inte sällan kostnaden för att föda och underhålla dragdjur hög i förhållande till arbetslönen.

Jordbruksvarornas karaktär gör att de är svårhanterliga från transportsynpunkt. Produkterna är skrymmande och man har vid en transport i princip samma problem med lättförstörbarheten som vid lagring.

Självhushållning

Den traditionelle bonden framställs ofta som en person med utpräglad riskaversion [Lipton 1968, Weeks 1970]. Ställd inför valet mellan en genomsnittligt hög men osäker avkastning och en genomsnittligt låg men säker, väljer han den senare. Detta leder till att sådana alternativ, som innebär produktion för marknaden minskar i attraktivitet, då dessa alltid innehåller ett extra riskmoment utöver vad som är fallet vid självhushållning:

"I lågkomstländer tenderar prisfluktuationerna mellan olika årstider att vara högst slumpmässiga. Även om de genomsnittliga säsongsvängningarna inte tenderar att vara stora och är nära förbundna med lagringskostnaderna, kan fluktuationerna under enskilda år vara mycket stora. Mönstret för de årstidsbetingade fluktuationerna är inte förutsägbart från år till år. På samma sätt tenderar prisfluktuationerna från ett år till ett annat att vara stora och oförutsägbara. Således löper en jordbrukare som vänder sig bort från självhushållningens produkter en avsevärd risk att behöva köpa de produkter han själv måste konsumera till mycket oförmånliga relativa priser, sett ur såväl årstids- som år-från-årsperspektiv. Han kan därför komma att diskontera prisförhållandena högst avsevärt — kanske ända till den punkt där hans existensminimum tryggas. Jordbrukare i lågkomstländer kan mycket väl ha avsevärd aversion mot risk, vilket skulle ytterligare förstärka denna process" [Mellor 1966, s 200 f].⁸

⁸ Jfr dock MacBean [1966, s 124 och 194 f] för en något skeptisk inställning. Observera också, att det inte nödvändigtvis förhåller sig så att marknaden medför ökad risk. I vissa samhällen är marknadspriserna fixerade. Se Sahlins [1968, s 84—86].

Bonden har att välja mellan hög förväntad nytta i kombination med stor risk att hamna under existensminimum, om han utnyttjar specialiseringens och handelns fördelar fullt ut, och låg förväntad nytta i kombination med lägre risk om han odlar en större volym självhushållsvaror i förhållande till avsaluprodukter. I ett marknadssystem, där inga försäkringsarrangemang förekommer, måste alla risker bäras individuellt. Förstågan och benägenheten att göra detta ökar med individens förmögenhet [Arrow 1970, s 90 f]. I de ekonomier det här är fråga om, är denna förmåga följaktligen låg. Bönderna tenderar att föredra en lägre men säkrare levnadsstandard framför en genomsnittligen högre men osäkrare.

Prisriskerna samverkar med risken för en otillräcklig skörd av de produkter som bönderna själva konsumerar:

"De flesta jordbrukare är dessutom ställda inför osäkerhet beträffande skördeutfallet. Eftersom det är svårt att veta exakt hur stor yta som måste reserveras för självhushållets produkter är det ett klokt beslut att avsätta så mycket till dessa att man kan täcka alla behov under ett år då avkastningen blir lägre än normalt. Detta kommer naturligtvis att resultera i ett säljbart överskott på dessa produkter under de flesta år. Självhushållsprodukternas relativa olönsamhet till gällande marknadspriser ger ett mått på den riskpremie man får betala för detta skydd" [Mellor 1966, s 201].

Vill man öka avsaluproduktionen från det traditionella jordbruket, måste man följaktligen på något sätt garantera en inkomst som ligger ovanför existensminimum. Så länge man inte kan göra det kvarstår konflikten mellan bondefamiljens behov och det omgivande samhällets krav på avsaluproduktion. I denna konflikt kommer alltid familjens egna behov i första rummet [Wolf 1971, kap 1, Thorner 1971, Myrdal 1968, s 1278—81 och Elliott 1969].

Diversifiering

Ett alternativ till självhushållningen eller en komplettering av denna kan fås genom diversifiering. Genom att inte koncentrera odlingarna på en enda produkt reduceras osäkerheten ytterligare. Olika grödor är t ex olika känsliga för

torka. Alternativt kan en diversifiering möjliggöra en högre kommersialiseringsgrad vid given risknivå, genom att kontantinkomsterna inte binds till en enda produkts pris-, kvantitets- eller kvalitetsfluktuationer.

Extrema varianter av diversifiering återfinns man, när ett och samma fält samtidigt bär flera olika produkter. Gunnar Myrdal citerar en studie som visar hur man i Sydostasien blandar veteutsådet med

"korn, ärter, kikärtor och oljefrön för att garantera att skörden inte slår helt fel om det blir ett dåligt veteår" [Myrdal 1968, s 1292].⁹ Jfr även Lipton [1968, s 339 ff].

Liknande förhållanden finner man på Haiti. Jordan bär i regel mer än en gröda samtidigt. Hälften av all majs torde odlas tillsammans med andra växter, t ex bönor och durra. Durra i sin tur odlas tillsammans med majs, bönor, batater, ris eller bomull. Batater förekommer samtidigt med durra, majs, bomull, sockerrör eller bananer [Moral 1961, s 201 ff].¹⁰

Låg utslaktningsgrad

Bland Afrikas boskapsskötande folkslag kan man observera en tendens till att hålla mycket stora hjordar i förhållande till den utslaktning som varje år äger rum [Deshler 1965, Södersten 1971, Hedlund 1974]. En ökning av utslaktningsgraden skulle ge en genomsnittligt högre levnadsstandard men även reducera antalet överlevande djur vid långvarig torka. Torkan är den faktor som direkt avgör levnadsstandardens nivå. Extrema torrår slår mycket hårt på boskapsbeståndet. Exempel härpå utgör åren 1960—62, då boskapsstammen i Maasaidistriktet Kajiado i Kenya sjönk från cirka 700 000 till 200 000 och 1964—65, då Botswanas kreatursbestånd reducerades till nästan hälften av sin förutvarande storlek [Rapp 1973 resp Zumer-Linder 1971]. Under den nuvarande torrperioden i Västafrika beräknades 1973 80 procent av Maure-

taniens boskapsstam ha dött [Kumm 1973]. Genom att hålla utslaktningsgraden nere kan man öka sannolikheten för att åtminstone några djur skall överleva när torrperioderna förlängs utöver vad som är normalt. Detta ger en i genomsnitt betydligt lägre men i gengäld stabilare levnadsstandard än en högre utslaktningsgrad¹¹ [Deshler 1965, Södersten 1971].

Motstånd mot innovationer

Traditionella jordbrukare och boskapskötare uppvisar ofta ett starkt motstånd mot förändringar. Detta drag har ofta tolkats som "konservativt", "kulturbeitingat", "irrationellt" osv. Man kan emellertid inte sällan härleda motståndet ur rent rationella bevekelsegrunder. Genom att de nya metoderna, produkterna eller produktionsfaktorerna ofta är oprövade i den typ av miljö där de avses införas, uppfattas de som osäkra [Weeks 1970]. De traditionella motsvarigheterna har åtminstone bevisat sin relativa förmåga att säkra existensminimum.

Nya tekniker t ex ökar alltid *potentiellt* produktionsresultatets osäkerhet. Det torde i princip alltid vara möjligt att utforma nya tekniker, som i en given miljö ger bättre kontroll över produktionsresultatet, men innan man *säkert* vet att en ny teknik har odelat positiva verkningar i den lokala miljön, måste tekniken prövas i denna miljö. Många nya tekniker höjer den förväntade avkastningen på produktionsansträngningarna men ökar dessutom ofta variansen i utfallet och därmed sannolikheten för ett dåligt resultat. Problemet är att skilja de "säkra" teknikerna från de "osäkra".

¹¹ De stora boskapsjordarna är ett förhållande som givit upphov till flera olika förklaringar, vilka dock kanske får ses som kompletterande snarare än som konkurrerande. För en diskussion av dessa se Södersten [1971] och Hedlund [1974]. Den senare avvisar dock den förklaring som bygger på riskfaktorn och menar att boskapens användning som prestigevaror (produkter vars betydelse som konsumtionsobjekt är mindre än deras ceremoniella värde och som används i samhällets sociala och politiska liv för att erhålla prestige och makt) är den väsentligaste förklaringen. Även med denna tolkning tjänar dock boskapen delvis som riskgardering. Jfr nedan i avsnittet om recipрока gåvor.

⁹ McKim Marriott: "Technological Change in Overdeveloped Rural Areas", *Economic Development and Cultural Change*, Dec 1952.

¹⁰ Denna form av odling förklaras dock inte enbart genom riskgardering. Jordbrist torde vara en starkt bidragande anledning.

Försök att införa bättre avelsdjur bland de boskapsskötande Maasai i Kenya strandade på att man betvivlade att den nya boskapen var lika motståndskraftig mot sjukdomar som den traditionella zebu. Detta visade sig fö vara en välgrundad uppfattning. De nya djuren, vilka inte tidigare hade provats i den kenyanska miljön, klarade inte av de långa migrationerna, den dåliga vattenkvaliteten och boskapssjukdomarna. De som inte dog försämrades så kraftigt i kvalitet att de blev värdelösa som avelsdjur [Hedlund 1974].

Ett annat belysande exempel på motstånd mot innovationer ges av C. M. Elliott i en studie av afrikanskt jordbruk 1880—1914 [Elliott 1969]. Införande av exportgrödor försvårades avsevärt i vissa fall genom att den risk som var förbunden med de nya grödorna var relativt stor.

Bönder eller boskapsskötare som lever nära existensminimum kan inte själva ta risken av ett misslyckat produktionsutfall. Deras inkomst och förmögenhet tillåter inte självfinansiering, då de måste hålla konsumtionsnivån ovanför svältgränsen. Även lånefinansiering brukar ligga utanför deras möjligheter. Fattiga bönder kan inte ställa de säkerheter som krävs för att de skall få låna pengar i formella kreditinrättningar, som banker, till "normala" räntesatser, utan tvingas ta lån på de oorganiserade eller informella kreditmarknaderna, där räntesatserna ofta är mycket högre, särskilt för riskfyllda lån¹² [Lundahl 1974]. Detta problem förvärras om införandet av en viss innovation är förbunden med odelbarheter, så att större penningssummor måste lånas.

Odelbarheter leder förutom till finansieringsproblem till att det blir svårare att klart demonstrera fördelarna av en viss innovation. Samma sak gäller innovationer som kräver lång tid för att ge resultat. Socialantropologen Charles J. Erasmus gjorde våren 1952 ett par fältundersökningar på Haiti rörande förändringar inom jordbruket. Han fann

¹² På de informella kreditmarknaderna, som i u-länderna ofta är av större betydelse än de formella, kommer kreditutbudet från professionella penningutlånare, jordägare, handelsmän, släktingar, vänner, etc.

därvid, att bönderna lättast godtog sådana förändringar som ledde till omedelbara förbättringar av deras livsvillkor, medan däremot motståndet var stort mot sådana förändringar, som verkade först på längre sikt [Erasmus 1952].

Det faktum att motståndet mot innovationer bottnar i osäkerhet om deras verkningar i kombination med så låga inkomst- och förmögenhetsnivåer att man inte kan ta dessa risker pekar mot en betydelsefull följsats: Den i u-länderna rådande sneda inkomst- och förmögenhetsfördelningen utgör ett hinder för innovativ verksamhet inom jordbruket. En omfördelning i mera jämlik riktning bör kunna vara ett betydelsefullt bidrag till jordbrukets omvandling [Mellor 1966, s 173 f, Weeks 1970].¹³ Den nu rådande fördelningen gör att endast de jordbrukare som redan har det relativt väl ställt kan njuta frukterna av lyckade innovationer i form av ökade inkomster.¹⁴

Förflyttning av boskap

Boskapsskötande folk är ofta nomader eller flyttar åtminstone sin boskap över stora områden. Detta kan ha en viss riskdämpande effekt. Genom att boskapen tillåts migrera från en plats till en annan undviker man att vara bunden till viss mark om betet av någon anledning skulle slå fel där. Boskapsmigration förutsätter i sin tur att äganderätten till betesmarkerna är definierad på ett sådant sätt att en boskapsägare inte hindras från att låta sina djur beta på mark som inte är "hans".

¹³ Jfr dock Weeks reservation vad gäller speciellt fattiga länder (s 33). En inkomst- och förmögenhetsomfördelning vid mycket låga per capitainkomster kan eventuellt få negativa effekter på innovationsbenägenheten, nämligen om nedgången i innovationsmängden hos de vars inkomster och förmögenheter beskärs är större än uppgången hos de som gynnas av omfördelningen. Den senare blir troligen liten om det inkomst- och förmögenhetstillskott omfördelningen resulterar i blir litet per capita räknat. Skyddet mot innovationernas risker ökar i detta fall mycket lite.

¹⁴ Inkomstfördelningen är ofta sammankopplad med maktförhållandena. Bönders motstånd mot innovationer kan böttna i att innovationernas positiva effekter genom maktägande grupper motstånd hindras från att verka. Denna aspekt betonas starkt av Huizer [1973, text s 1—5].

Att så verkligen är fallet styrks av antropologiskt material. Melville J. Herskovits anför en rad exempel, framför allt från Afrika, på att boskap tillåts cirkulera fritt över sådana områden som betraktas som betesmarker utan att hindras av några långtgående restriktioner [Herskovits 1965, kap XV och XVI]. Liknande information framförs av Hedlund [1974] och Rapp [1973]. Tendensen verkar genomgående vara, att äganderätt och gränsdragnin g är mindre skarpt markerade hos boskapsskötande folk än hos jordbrukande. Detta är ett resultat av boskapsskötselns beroende av vegetationscykeln, men torde också förutsätta att tillgången på betesmark är så pass riklig, att det finns rum för alla, som önskar låta sin boskap beta på ett visst område.

Primitiva socialförsäkringar

När de riskdämpande arrangemangen inte räcker till, utan det dåliga produktionsresultatet blir ett faktum, träder andra mekanismer i funktion för att mildra konsekvenserna.

Storfamiljen och släkten

Viktigast är här förmodligen det utvidgade familjesystemet och släktförbindelserna — härstamningslinje (lineage) och klan. När något slår fel för individen eller kärnfamiljen, ställs större förmögenhetsresurser än dem individen eller familjen ensam kan prestera till förfogande:

"Tragedin i låginkomstländerna ligger inte i den allmänna levnadsstandarden utan i att en omkastning i turen ofta får katastrofala följder. Förlust av jord i en process, invalidiserande sjukdom, familjeförsörjarens död och många andra faktorer slår hårt på sådana familjer. Detta enbart förklarar mycket av storfamiljens livskraft som en institution vilken tjänar som försäkring genom att sprida katastrofrisken över den större familjens fulla vidd" [Mellor 1966, s 136]. Jfr även Wolf [1971, s 98 f].

Inom framför allt härstamningslinjen, men även inom klanen, är det ofta så att vissa tillgångar förvaltas eller ägs av dessa enheter. Sådana resurser kan i nödsituationer tas i anspråk av de indi-

vider som tillhör enheten. Lucy Mair beskriver den typiska situationen inom en härstamningslinje:

"... han har en fordran på härstamningslinjens produktionsresurser antingen dessa utgörs av jord för odling, boskap, en fiskebåt, eller tom möjligen av en handelsrörelse; han kan utnyttja dessa resurser inte bara för sitt eget uppehälle utan också för speciella behov som den avgift som krävs för att göra hans äktenskap lagligt eller för kompensationsbetalning för en oförrätt han gjort en medlem av en annan härstamningslinje... Det är hans plikt att lyda härstamningslinjens äldste manlige medlem vad gäller fördelningen av linjens resurser och att anlita denna för att bilägga de tvister som kan uppkomma mellan medlemmar av samma härstamningslinje och det är den äldstes plikt att främja sin linjes välfärd..." [Mair 1965, s 65]. Jfr även Herskovits [1965, kap XV och XVI] och Wolf [1971, s 127].

Reciproka gåvor

En ytterligare utvidgning av de resurser individen har att tillgå vid t ex felslagen skörd, utanför vad de rena familje- och släktbanden ger, fås i många traditionella samhällen genom att man utväxlar gåvor. "Materiella föremål är de kedjor längs vilka de sociala relationerna löper" hävdar E. E. Evans-Pritchard [1940, s 89]. "Så gott som varje modern etnografisk studie har något att säga om hur sociala förbindelser skapas genom utväxling av gåvor" skriver Lucy Mair [1965, s 170]. Även det omvända förhållandet gäller. Där det finns starka sociala band, finns också hjälp att hämta om så skulle påfordras.

Skapande av dylika sociala relationer är t ex vanligt bland boskapsskötare:

"Genom att två personer formellt byter ett kreatur uppstår ett ceremoniellt vänskapsförhållande med långtgående ömsesidiga rättigheter och skyldigheter, som inte kan brytas utan att den felande parten starkt förlorar i anseende. Med formella boskapsutbyten etableras en krets av boskapsvänner för ett ökat socialt och ekonomiskt stöd, som samtidigt ger större möjligheter till politiskt inflytande. Boskapsrelationerna behöver visserligen inte vara reciproka, men upprätthålls ofta genom ömsesidiga tjänster och gåvor av boskap" [Hedlund 1974]. Jfr även Gulliver [1955, s 224 f].

Andra dyadiska relationer

Även på andra sätt än genom gåvoutväxling kan speciellt starka band skapas. Ett par exempel, hämtade från Latinamerika, är compadrazgo- och patrón-clienterrelationerna. Compadrazgo innebär i princip fadderskap men behöver inte nödvändigtvis förbindas med dopet utan kan även knytas till någon annan viktig händelse i livet. Denna relation sammanbinder gudföräldrar och gudbarn, men även mellan gudfadern och gudbarnets föräldrar skapas starka band, vilka "säkrar bytet av varor och tjänster mellan dem" [Wolf 1971, s 122]. Patrón-clientesamhörigheten är en vertikal relation, där den ena parten är överlägsen den andra i socialt, ekonomiskt eller politiskt hänseende. Förhållandet bygger på ett utbyte av tjänster:

"I ett sådant förhållande erbjuder beskyddaren ekonomisk hjälp och skydd mot myndigheternas legala och illegala krav. Klienten betalar igen i mindre påtaglig valuta. Han kanske stöder sin patron med sin röst, en förväntan som ligger till grund för de många varianterna av politiskt boss-styre (caciquismo) i den spansktalande världen. Han kanske ger sin patron upplysningar om andra sammansvärjningar och intriger. Han brukar lovprisa sin patron och höjer på så sätt dennes status i samhället" [Wolf 1971, s 124].

Sparandets inriktning

Få u-länder har fungerande kapitalmarknader. En väl fungerande kapitalmarknad ger spararna möjligheter att hålla säkra och likvida tillgångar, som lätt kan säljas när behov uppkommer. Samtidigt skulle en fungerande kapitalmarknad kunna bidra till finansieringen av olika jordbrukskreditinstituts verksamhet. Bristande utveckling av kapitalmarknaderna påverkar på två sätt riskgarderingen inom det traditionella jordbruket. För det första försvåras kreditflödet till denna sektor, vilket i sin tur hindrar nya tekniker från att införas, och för det andra tenderar sparandet inom den traditionella sektorn att ta sådana former som inte är ägnade att stimulera tillväxt- och utvecklingsprocessen. Jord och andra typer av fast egendom blir likvida tillgångar som kan avyttras till relativt stabila priser [Nevin 1961, s 88]. Tesaure-

ring av guld och juveler får ökad attraktivitet.

"Det finns få tillfredsställande alternativ till jord som ett medel att spara för framtida finansiella kriser. Banker och postkontor ger möjlighet till ett långsiktigt sparande men problem med misstänksamhet, kanske i många fall välgrundad, och olägenhet liksom osäker kunskap reducerar dessa institutioners omedelbara betydelse. Papperspengar har den dubbla nackdelen att de lätt utsätts för direkt förstörelse genom insekter och andra typiska tropiska påfrestningar, och, vilket kanske är viktigare, för indirekt värdeminskning genom inflation. Juveler är naturligtvis ett populärt alternativ till jord som placeringsform. De förra är förmodligen jämförbara med jord i de flesta avseenden, och även om de är lättare att stjäla och ger mindre löpande avkastning är de i gengäld förmodligen mera delbara för köp och försäljning" [Mellor 1966, s 179]. Jfr även Hill [1973, s 103 f] och Long [1968].

Arrende- och räntebetalning med viss del av skörden

En arrendator måste erlagga sitt arrende även om produktionsresultatet blir dåligt och/eller priset på de varor han producerar faller. En i u-länderna ofta använd metod är att arrendet fixeras som en viss fysisk andel av skörden (sharecropping). Härigenom kommer arrendets storlek att variera med skörderesultatet. Man kan tolka detta system som en socialförsäkring [Cheung 1969 a, b]. I det fall arrendet är fixerat i penningtermer får arrendatorn ensam bära hela risken för såväl prisfall som felslagen skörd. Fixeras arrendet i fysiska termer, så att arrendatorn får betala tex ett visst antal säckar av skörden, delas prisfallsrisken mellan arrendatorn och jordägaren, medan arrendatorn fortfarande ensam får bära risken för ett ofördelaktigt skördeutfall. Vid skördedelning slutligen, överförs även en del av den senare risken på jordägaren.

I och med att jordägaren övertar en del av arrendatorns riskbörda kommer han att kräva kompensation för detta genom höjt arrende. Man kan alltså förvänta sig, att arrendet vid skördedelning ligger över ett i penningtermer eller fysiska termer fixerat arrende vid i övrigt

lika arrendevillkor [Cheung 1969 a, s 33].¹⁵

¹⁵ Cheungs resonemang har kritiserats på såväl teoretiska som empiriska grunder, av Bardhan och Srinivasan [1971] respektive Rao [1971]. Bardhan och Srinivasan presenterar en modell där både arrendatorer och jordägare maximerar nyttofunktioner som innehåller konsumtion och fritid, där arrendatorerna får sina inkomster dels genom att bruka arrenderad jord, dels genom att ta avlönade arbeten, där jordägarnas inkomster härrör från bruk av egen jord (delvis med hjälp av anställd arbetskraft) och från utarrendering av jord, och där osäkerhet råder beträffande produktionsutfallet. De finner därvid att större produktionsosäkerhet medför, att jordägarna vill arrendera ut mer jord, medan arrendatorerna efterfrågar mindre. Nettoutfallet blir obe-stämt.

Det är emellertid tveklaktigt om detta resultat äger någon relevans då man vill bedöma Cheungs hypotes. Bardhan och Srinivasan visar nämligen, att skördedelning och fasta arrenden inte samtidigt kan existera i deras modell. Antingen arrenderas all jord under skördedelningskontrakt eller under fasta arrenden. Man kan således inte jämföra vilken inverkan ökad osäkerhet får på de bägge kontraktsformerna samtidigt. Vidare torde antagandet om maximering av den förväntade nyttan vara tveklaktigt. Om det gäller risk att vid ett dåligt skördeutfall hamna under existensminimum, är den förväntade nyttan knappast intressant som maximeringsvariabel. Den förväntade nyttan kan nämligen mycket väl vara hög samtidigt som variansen, i det fall skördeutfallet kraftigt varierar, är stor. En lämpligare strategi torde i sådana fall vara att på något sätt minimera sannolikheten för att få en så låg inkomst att man hamnar under existensminimum. Härvid torde skördedelning kunna ha en roll att spela genom att den summa som betalas i arrende då kommer att variera med skörde-resultatet.

Raos kritik går ut på att Cheung inte skiljer mellan olika slags osäkerhet. Om man jämför sannolikhetsfördelningarna för avkastningen på två produkter kan man få två olika situationer, som är av väsensskild karaktär. I det ena fallet överlappar fördelningarna inte. Man väljer då den produkt som ger högst förväntad vinst. I det andra fallet överlappar fördelningarna, och valet är inte längre självklart. Här kan man genom skickligt beslutsfattande öka sin vinst. Rao menar att endast det första fallet ger upphov till skördedelningskontrakt, eftersom de risker som finns inte kan motverkas genom skickligt beslutsfattande. I det andra fallet föredrar man däremot fasta kontantarrenden, som ju är lägre än skördedelningsarrendena, för att härigenom med skickligt beslutsfattande kunna öka vinsten. Rao testar sin hypotes på indiska data och

Ett fall som liknar skördedelningen återfinns på de informella kreditmarknaderna när återbetalning inklusive ränta erläggs med en viss del av skörden [Lundahl 1974]. Den genomsnittliga räntesatsen på denna typ av lån skulle under i övrigt lika förhållanden komma att ligga över räntesatsen på de lån som återbetalas kontant.¹⁶

Det traditionella riskgarderings-systemets otillräcklighet

Jag har i det föregående pekat på en rad mekanismer och institutioner, vilka alla, åtminstone till en del, förefaller ha genererats ur förekomsten av risk och osäkerhet. Dessa mekanismer och institutioner fyller en viktig funktion i den traditionella ekonomin, men alla har de sina givna, och som det verkar snäva, begränsningar, i det att de kan klara av att dämpa och absorbera tillfälliga chocker men knappast mer än i rena undantagsfall förmår motstå ihållande trender i ogynnsam riktning. I sådana fall bryter regelmässigt det primitiva riskgarderings-systemet samman. Det är detta vi just nu ser värtaliga exempel på i Afrika.

Följderna av att stå utan skydd vid t ex en misslyckad skörd kan bli fatala. Bönderna måste till varje pris undvika

finner att dessa tenderar att bekräfta hypotesen.

Man kan dock rikta invändningar även mot Raos resonemang. Rao gör inga explicita förutsättningar om vilken arrendatorernas inställning gentemot risk är. Det är således fullt tänkbart, men inte särskilt troligt, att i det andra fallet arrendatorerna är villiga att ta större risker för att få en högre vinst. (Cheung förutsätter, att arrendatorerna har en riskavvisande attityd.) Troligare är emellertid, att det andra fallet egentligen inte alls bör betraktas som ett osäkerhetsfall. Om arrendatorerna har riskaversion och trots detta föredrar fast arrende måste detta bero på att de anser sin beslutsskicklighet vara tillräckligt hög för att utradera effekterna av produktionsosäkerheten. Jämfört med det första fallet blir det andra ett beslut under relativ säkerhet. Detta förklarar varför man i andra fallet har fasta arrenden under det att man i det första föredrar skördedelning.

¹⁶ Huruvida detta verkligen är fallet har inte undersökts i någon större omfattning, men åtminstone två studier tyder på att hypotesen är riktig [Karkal 1967, s 87, Bergman & Lindqvist 1969, s 39].

svälten. De alternativ som då vanligen står till buds är antingen att ta ett arbete, som betalas mycket lågt, om ett arbete överhuvudtaget går att få, att sälja den jord man egentligen behöver för att föda familjen till lågt pris¹⁷, eller att ta upp lån på den informella kreditmarknaden till kanske flera hundra procents ränta [Lundahl 1974], eventuellt med jord som säkerhet för återbetalningen¹⁸. (Den formella jordbrukskrediten är oftast mycket dåligt utbyggd och tillämpar alltför stränga kreditprinciper för att bönderna skall kunna utnyttja den.) I samtliga fall blir resultatet en utarmning av bönderna.

Förekomsten av risk och osäkerhet som ett av de mest framträdande dragen hos den traditionella ekonomin har ofta negligerats eller inte förståtts alls av utvecklingsplanerarna. Modernisering och omvandling av det traditionella jordbruket liksom tillskapandet av en växande industri innebär ofta, att de traditionella skyddsmekanismerna bryts ner. Det mest välkända exemplet härpå är storfamiljens upplösning och kärnfamiljens alltmer dominerande ställning i urbaniserings- och industrialiseringsprocessen. Samtidigt leder utvecklingsansträngningarna ofta till att nya osäkerhetsmoment skapas, som t ex vid införande av nya, för bönderna okända grödor, vars förmåga att passa till de lokala odlingsbetingelserna inte tidigare prövats. Att skapa sådana riskdämpande och försäkrande institutioner, som låter sig förenas med och underlättar en omvandling och modernisering av traditionellt jordbruk och traditionell boskapsskötsel ter sig som en av de allra mest angelägna uppgifterna för utvecklingsplaneringen.

¹⁷ Det tidigare förda resonemanget om jordinnehav som en lämplig form av sparande för att kunna mäta oförutsedda utgifter förutsätter att bönderna kan hålla mer jord än vad som krävs för att klara familjens existens.

¹⁸ Myrdal skildrar hur i Sydasiens denna typ av långivning medfört, att stora landområden övergått i penningutlånarnas ägo [Myrdal 1963, s 1039—1047].

Referenser

- Arrow, K. J., [1970], *Essays in the Theory of Risk-Bearing*, Amsterdam
- Bardhan, P. K. och Srinivasan, T. N., [1971], "Cropsharing Tenancy in Agriculture: A Theoretical and Empirical Analysis", *American Economic Review*, årg 61, nr 1
- Bergman, G. och Lindqvist, H., [1969], "Credit Situation in Chilalo Awraja (Base-Line Study)", Minor Research Tasks at CADU, No 2
- Carr, R., [1969], "Mexican Agrarian Reform 1910—1960" i *Agrarian Change and Economic Development. The Historical Problems*, utg E. L. Jones och S. J. Woolf, London
- Cheung, S. N. S., [1969 a], "Transaction Costs, Risk Aversion and the Choice of Contractual Arrangements", *Journal of Law and Economics*, årg 12, april
- Clark, C. och Haswell, M. R., [1967], *The Economics of Subsistence Agriculture*, tredje upplagan, London
- Deshler, W. W., [1965], "Native Cattle Keeping in Eastern Africa" i *Man, Culture, and Animals*, utg Leeds och Vayda, Washington
- Edebalk, P. G., [1972], *Socialförsäkring — några principer*, Lund
- Elliot, C. M., [1969], "Agriculture and Economic Development in Africa: Theory and Experience 1880—1914" i *Agrarian Change and Economic Development, The Historical Problems*, utg E. L. Jones och S. J. Woolf, London
- Erasmus, C. J., [1952], "Agricultural Changes in Haiti: Patterns of Resistance and Acceptance", *Human Organization*, årg 11, nr 4
- Evans-Pritchard, E. E., [1940], *The Nuer*, Oxford
- FAO [1970], *Provisional Indicative World Plan for Agricultural Development*, Rom
- Goss, B. A., [1972], *The Theory of Futures Trading*, London
- Griffin, K., [1972], *The Green Revolution: An Economic Analysis*, UNRISD, Genève
- Gulliver, P. H., [1955], *The Family Herds: A Study of Two Pastoral Tribes in East Africa, the Jie and Turkana*, London
- Hedlund, H., [1974], "Det traditionella arbetet och dess betydelse för sociala och ekonomiska förändringar hos Maasai" i *Utvecklingsökonomi* Vol 2, utg M. Lundahl och B. Södersten, Stockholm
- Herskovits, M. J., [1965], *Economic Anthropology*, New York
- Hill, P., [1973], "Cocoa-Farming and the Migratory Process in Ghana, 1894—1930", i *Underdevelopment and Development*, utg H. Bernstein, Harmondsworth
- Huizer, G., [1973], *Peasant Rebellion in Latin America*, Harmondsworth

- Karkal, G. L., [1967], *Unorganized Money Markets in India*, Bombay
- Kumm, B., [1973], Rapport i Dagens Eko 8 augusti
- Lipton, M., [1968], "The Theory of the Optimising Peasant", *Journal of Development Studies*, nr 2
- Long, M. F., [1968], "Why Peasant Farmers Borrow", *American Journal of Agricultural Economics*, årg 50, nr 4
- Lundahl, M., [1974], "Räntesatserna på de informella kreditmarknaderna i u-länderna", *Utvecklingsekonomi*, Vol 1, utg M. Lundahl och B. Södersten, Stockholm
- MacBean, A. A., [1966], *Export Instability and Economic Development*, London
- Mair, L., [1965], *An Introduction to Social Anthropology*, London
- Mellor, J. W., [1962], "Increasing Agricultural Production in Early Stages of Economic Development", *Indian Journal of Agricultural Economics*, årg 17, nr 2
- [1966], *The Economics of Agricultural Development*, Ithaca och London
- Moral, P., [1961], *Le paysan haïtien*, Paris
- Myrdal, G., [1968], *Asian Drama*, New York
- Nevin, E., [1961], *Capital Funds in Underdeveloped Countries*, London
- Rao, C. H. H., [1971], "Uncertainty, Entrepreneurship, and Sharecropping in India", *Journal of Political Economy*, årg 79, nr 3
- Rapp, A., [1973], "Öknen hotar Afrika!", *Dagens Nyheter*, 8 juli
- Sahlins, M. D., [1968], *Tribesmen*, Englewood Cliffs
- Salter, W. E. G., [1969], *Productivity and Technical Change*, andra upplagan, Cambridge
- Saul, J. S. och Woods, R., [1971], "African Peasantries" i *Peasants and Peasant Societies*, utg T. Shanin, Harmondsworth
- Ståhl, I., [1973], "Socialförsäkringarna — en avslutad reformepok?", *Ekonomisk Debatt*, årg 1, nr 1
- Södersten, B., [1971], "Rapport från Botswana och Swaziland", *Tiden* 1971: 2
- Thorner, D., [1971], "Peasant Economy as a Category in Economic History" i *Peasants and Peasant Societies*, utg. T. Shanin, Harmondsworth
- Weeks, J., [1970], "Uncertainty, Risk, and Wealth and Income Distribution in Peasant Agriculture", *Journal of Development Studies*, årg 7, nr 1
- Wolf, E. R., [1971], *Bönder*, Stockholm
- Zumer-Linder, M., [1971], "Naturresurserna ett hinder för Botswanas jordbruksutveckling", *Rapport från SIDA*, nr 4 1973